

תנא מיניה רבי זירא מרב נתן דבר זה בשם רבי יוחנן, ארבעין זמנין.

אמר ליה רב נתן: למה מחזר אתה כל כך אחר הלכה זו? וכי מפני שחדא [יחידה] היא לך, ולא שמעת זולתה שום דבר הלכה בשם רבי יוחנן, ולכך חביבה היא עליך כל כך? או מפני שחדת [חידוש] היא לך, משום שהיית סבור שחכם אחר אמרה.

אמר ליה רבי זירא: חדת [חידוש] היא לי, משום דמספקא לי בהלכה זו מי אמרה, והייתי סבור שרבי יהושע בן לוי אמרה! (22)

אמר רבי יהושע בן לוי: כל המתפלל תפלה של מוספין לאחר שבע שעות — לשיטת רבי יהודה שכבר עבר זמנה, עליו הכתוב אומר [צפניה ג יח]: "נוגי ממועד אספתי — ממך חיו", מחמת שהעבירו מועדי התפלות, יהיו נוגים [שבורים] ואסופים וכלים.

דנה הגמרא: מאי [מהיכן] משמע דהאי "נוגי" — לישנא דתברא [שברון] הוא?!

מבאר הגמרא: כדמתרגם רב יוסף מקרא

לגבי ענין אחר: תברא אתי על שנאיחון דבית ישראל [היינו על ישראל, בלשון סגי נהור]. על דאחרו זמני מועדיא דבירושלים! ודרשוהו בין על איחור זמני התפלה, ובין על איחור זמן המועדות.

אמר רבי אלעזר: כל המתפלל תפלה של שחרית לאחר ארבע שעות — לשיטת לרבי יהודה שכבר עבר זמנה, עליו הכתוב אומר: "נוגי ממועד אספתי ממך חיו". (23) ו"נוגי", לשון צער הוא — שיהיו עצובים מחמת שעברו על מועדי התפלות.

מאי משמע דהאי "נוגי" לישנא דצערא הוא? — דכתיב [תהילים קיט כח] "דלפה נפשי מתוגה".

רב נחמן בר יצחק אמר: מהכא — מוכח שהוא לשון צער, דכתיב [איכה א ד] "בתולותיה נוגות והיא מר לח".

רב אויא חלש, ולא אתא לפרקא [לדרשה] כח-ב דרב יוסף, שהיה דורש בפומבדיתא בשבת, קודם תפלת מוסף.

וראה בהגהות רש"ק ששכרו שזוכה לבנים ת"ח, ושכר כזה ראוי לבקש, ובכבני יששכר [סיון ה] כתב שעל הפסוק "והדרת פני זקן — ויראת מאלוהיך" דרשו [במדב"ר בהעלותך טו, וראה תורי"ד קידושין לג א] שזוכה ליראת שמים, ומותר לעשות מצוה זו כדי לזכות בשכר האמור בה.

22. האור שמח ביאר שרב זירא היה סבור, שרק רבי יהושע בן לוי לשיטתו סובר כך, כי לדעתו "תפלות כנגד תמידין תקנום". ואם כן, כיון שלא התפלל מנחה אינו משלימה בערבית, משום שעבר זמנו ובטל קרבנו, ולכן היא קודמת

למוסף, כי היא תדירה. אבל למאן דאמר "אבות תקנום", יש למנחה תשלומין בלילה, ואם כן מוסף קודם, כי אין לו תשלומין, וחוששים שיעבור זמנה ותדחה לגמרי. וחידוש לו רב נתן, שלכולי עלמא מנחה קודמת.

23. הצ"ח ביאר שלגבי מוסף, נקט לשון "שבר", משום שאין לו תשלומין. אבל לגבי שחרית, נקט רק לשון "צער", משום שיש לה תשלומים במנחה, אף שאין לו שכר תפלה בזמנה. והוכיח נכך שאין למוסף תשלומין אחר שבע שעות. והמהרש"א כתב שבמוסף נקט לשון "שבר" כי אי אפשר להתפללו נדבה כמו

למחר, כי אתא רב אויא לפני רב יוסף, בעא אבוי לאנחוי דעתיה דרב יוסף, שלא יקפיד על רב אויא.

ולכן, אמר ליה לרב אויא: מאי טעמא לא אתא מר אתמול לפרקא?

אמר ליה רב אויא: משום דהוה חליש ליבאי, ולא מצינא לבוא!

אמר ליה אבוי: אמאי לא טעמת מידי לפני שבאת להתפלל מוסף, כדי לחזק את לבך, ואתית?⁽²⁴⁾

אמר ליה רב אויא: וכי לא סבר לה מר להא דרב הונא —

דאמר רב הונא: אפור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל תפלת המוספין?⁽²⁵⁾ וכיון שדרשת רב יוסף היתה קודם מוסף, לא יכלתי אז לטעום דבר, ולפיכך נחלש ליבי.

אמר ליה: איבעיא ליה למר לצלווי צלותא דמוספין ביחיד קודם שיתפללו הציבור, ואחר כך לטעום מידי, ולמיתי לדרשא!⁽²⁶⁾

אמר ליה רב אויא: וכי לא סבר לה מר להא דאמר רבי יוחנן: אפור לו לאדם שיקדים את

שחרית.

24. במאמר מרדכי [קכו ו] הקשה מכאן על דברי הרא"ש [להלן] [ל הערה 52] שהמחסר הזכרה בתפלתו אינו יכול לסמוך על התפלה הבאה, אלא בשחרית ומוסף שרגילין להתפלל אותן כאחד, והרי כאן משמע שהיו שבים לביתם בין שחרית למוסף. וצידד דהיינו דוקא בשבת ויו"ט שהיתה דרשה אחר שחרית, אך בר"ח היו מתפללין מיד, אך אה שם [הערה 50] שהראשונים נחלקו אם מדובר במוסף של שבת או של ר"ח.

ואמנם תוס' [בע"א ד"ה ושל] כתבו שמוסף של שבת היה קרב יחד עם התמיד, ומסתבר כי הטעם לזה, משום שאינו קרבן בפני עצמו ככל מוסף, אלא הוספה לתמיד, שנכפל בשבת, [כמבואר במנין המצוות ריש הל' תמידין ומוספין, וראה תנחומא פר' פנחס] ולכן אף שמפסיקים לדרשה יכול להשלים במוסף דוקא.

25. בשאגת אריה [יח] כתב שכיון שזמן מוסף כל היום, חוששין שיפשע, ואפילו אם התחיל לאכול, פוסק, אך במ"ב [רלה ב] נקט בערבית שאם התחיל אינו פוסק, אף שזמנה כל הלילה.

ובשו"ת חתם סופר [או"ח סט] כתב שכיון שהאיסור מחשש שמא ישכח להתפלל, מועיל לו שומר, אך בשו"ת שלמת חיים [קעב] הוכיח מהגר"א שלא מועיל לו שומר.

ובשש"כ [נב הערה נד] כתב שלדעת הצ"ח שאשה פטורה ממוסף, מותרת לאכול סעודה קבועה לפני מוסף, אך הביא שהגרעק"א כתב שנהגו להתפלל.

26. בביאור הלכה [פט ד"ה וכן] הוכיח מכאן שאדם חלוש שאין בכוחו להמתין עד סוף התפלה, עדיף שיתפלל ביחידות, מאשר לאכול לפני התפלה כדי להתפלל במנין. אך בשו"ת מהר"י שטייף [מא] נקט שאחר ברכות השחר אין איסור אכילה לפני התפלה, וראה שו"ת מחזה אליהו [יט].

ולגבי תפלת מוסף, ראה חתם סופר [שם] שמותר לחולה לאכול לפני מוסף, ובלבד שלא יפסיד תפלה בציבור, והיינו שעדיף מאשר להתפלל ביחידות קודם האכילה, ובשו"ת זכרון יהודה [קה] כתב שכיון שהותר לו לטעום אינו רשאי להחמיר ולהתפלל ביחידות, כדי שלא לאכול לפני מוסף.

תפלתו, לפני תפלת הציבור. ומשום כך לא יכולתי להתפלל ולטעום קודם הדרשה.

אמר ליה אביי: וכי לא אתמר עלה דרבי יוחנן: אמר רבי אבא: האיסור להתפלל לפני שהציבור מתפללין, במתפלל בבית הכנסת עם הציבור שנו כן, אבל אם מתפלל בביתו, מותר לו להקדים תפלתו לתפלת הציבור. ואם כן, יכלת להתפלל ולטעום קודם הדרשה.

ומסקנת הגמרא: ולית הלכתא, לא כרב הונא, ולא כרבי יהושע בן לוי:

אין הלכה כרב הונא, בהא דאמרן בשמו,

שאסור לטעום קודם תפלת המוספין.⁽²⁷⁾

ואין הלכה כרבי יהושע בן לוי, במה דאמר רבי יהושע בן לוי: כיון שהגיע זמן תפילת המנחה — אסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל תפלת המנחה⁽²⁸⁾.

אלא, לא נאסרה טעימה כי אם קודם תפלת שחרית בלבד. כמו שדרשו מקרא "לא תאכלו על הדם".

מתניתין:

רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו

אין הלכה כמותו, אבל סעודה קטנה אסורה סמוך למנחה קטנה, ואף אם התחיל בה יפסיק, אבל התחיל בהיתר אינו מפסיק. וראה במעדני יום טוב שדן בסתירת דבריו.

והנה הפני יהושע ביאר שמפסיק משום שבזמן מנחה קטנה נחשב כ"אין שהות" [הביאו המ"ב רלב יג, וכן משמע במהרש"א שם]. ותמוה, שהרי הרא"ש שם כתב שאם התחיל קודם הזמן אינו מפסיק, ואילו "אין שהות" צריך להפסיק אפילו אם התחיל בהתר [רמ"א רלב ב]. ובהכרח, שההתר להמשיך הוא רק באיסור "קביעות" סעודה, אך בזמן מנחה קטנה האיסור בעצם האכילה, כטעימה לפני שחרית, ובזה צריך להפסיק, כיון שכל מקצת אסור בפני עצמו, ורק אם התחיל בהתר, אינו מפסיק [ראה פט ה שנחלקו בזה, ויתכן שלדעת הרא"ש בכך גופא נחלק ריב"ל, שהרי לדעתו האיסור ב"טעימה" ואפילו התחיל בהתר, מפסיק, אך לדין שהאיסור ב"אכילה" יש לה המשך כאכילה אחת, ואינו מפסיק].

וכעין זה כתב בקרבן נתנאל [בשבת שם] כביאו דברי הרא"ש בסוגיין, שאם ריב"ל אוסר

27. הרשב"א הביא בשם הראב"ד שמדברי רב אייא מוכח שהנדון כאן הוא על טעימה הסועדת את הלב, ולמסקנא גם היא הותרה.

והב"י [רפון] נקט שלדעת רבינו יונה [בסמוך] שלפני מנחה התיירו רק טעימה כאכילת פירות או פת מועט — הוא הדין גם לפני מוסף, אבל בשם רבינו ירוחם הביא שאסור לטעום, וכיאר שכוונתו לטעימה גדולה, וכהראב"ד, וכן פסק בשו"ע [שם ס"ג].

ושיעור פת מועט שהתיירו, לדעת מג"א [סק"ב] היינו אפילו כביצה, ובמ"ב [סק"ח] כתב שמיני תרגימא מחמשת מיני דגן נחשבים כאכילת ארעי, ולא נתנו בהם שיעור, וציין לסי' תרלט, ושם מבואר שכביצה נחשב קבע, וראה שש"כ [נב הערה נב].

28. תוס' ורא"ש כאן כתבו שלדעת ריב"ל אף אם התחיל באכילה צריך להפסיק. ואין הלכה כמותו אלא מותר אפילו להתחיל לאחר זמן המנחה [מלבד סעודה גדולה].

אבל בשבת [ט ב] כתבו, שרק בטעימה [כגון אכילת פרות, ורבינו יונה הוסיף "או פת מועט"]

לבית המדרש, וביציאתו משם, תפלה קצרה.

אומר?⁽³¹⁾

יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה, ומתוך כך ישמחו בי חברי על כשלוני [ויגרמו בזה שתי רעות. גם לי בעצם המכשול, וגם לחברי, שיענשו על ידי].⁽³²⁾

ולא אומר⁽³³⁾ על טמא שהוא "טהור" ולא על טהור שהוא "טמא".

גמרא:

אמרו לו: מה מקום⁽²⁹⁾ לתפלה זו, ומה טיבה?⁽³⁰⁾

אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי. וביציאתי אני נותן הודאה לבורא על חלקי.

תנו רבנן: בכניסתו לבית המדרש — מהו

ולא ישלחו חברי בדבר הלכה ומתוך כך

ובערוך השלחן [קי טז] כתב שבזמננו לא מקפידים לאמרם, כי הלומדים בביהמ"ד אינם מורים הוראות, ואילו הרב יושב בביתו [אך הביא מהט"ז שגם הלומד ביחידות צריך לומר תפלה קצרה, כמוכא שם], ואין בטעמיהם ביאור למה לא אומר ביציאתו. ואין בכך ביאור למה לא אומר ביציאתו. והגרא"מ הורביץ [ראה יא הערה 26] נקט שיוצאים בכרכות אהבה רבה ואהבת עולם.

32. רש"י. והמהרש"א ביאר שלא יכשל, וגם שישמחו בו חבריו בשמחתו שלא נכשל.

ובשו"ת חתם סופר [או"ח רח] ביאר, שלא אכשל ויחזירוני חברי, וישמחו שזכו להצילני.

ובארחות צדיקים [שער השמחה] ובהקדמת תפארת ישראל [מהר"ל] ביארו שגם ת"ח גדול טבעו לשמוח בשלמות אשר יש לו על זולתו, ויתפלל שלא ילך אחר טבעו..

33. הרי"ף והרא"ש גרסו "שלא אומר", ונקטו שהוא פירוש לבקשה ש"לא אכשל בדבר הלכה".

והרמב"ם [ברכות י כג] גרס: "שלא אכשל בדבר הלכה, שלא אומר על טהור טמא וכו', ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי",

פירות, ודאי לא תועיל התחלה בהיתר, כי ההיתר הוא כשנגרם לו "הפסק סעודה" אך בטעימה כל מקצת אסור, וראה חתם סופר ושפת אמת שם. והרי"ף והרמב"ם פסקו כלישנא בתרא [שם], שאפילו סמוך לזמן מנחה גדולה אסור להתחיל, ואף סעודה קטנה, שמא ימשך. ובעל המאור [שם] נקט שלפני מנחה גדולה מותר אפילו בסעודה גדולה, כי יש שהות, וקודם מנחה קטנה אף סעודה קטנה אסורה. וראה לעיל [י ב הערה 52] לגבי אכילה קודם שחרית.

29. ראה ראשון לציון, תוס' אנשי שם, ותפארת ישראל [בועז ב] בביאור תיבה זו.

30. הריטב"א נקט שתפלות אלו רשות, ובפתח עינים דייק כן ממה ששאלוהו לטיבם של תפלותיו, ולא הקדים ואמר להם שחייב לאומרם, וכן ביאר ריבב"ן שהיו תמהים שלא היה מאריך בה, והבינו שאינה תפילת חובה, וראה הערה הבאה.

31. הרמב"ם בפיה"מ דקדק מלשון הגמרא שחייב לומר תפלות אלו, שהרי לא אמרו כסיפור דברים על רבי נחוניא "מה היה אומר", אלא כבירור חיובו של כל אדם "מה הוא אומר".

אשמח בהם על כשלונם".⁽³⁴⁾

ביציאתו מבית המדרש⁽³⁵⁾ מהו אומר?

מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש, ולא שמת חלקי מיושבי קרנות [חנוונים או עמי הארצות שעוסקים בדבר שיחה⁽³⁶⁾] ובטלים מתורה.⁽³⁷⁾

שאני משכים והם משכימים—

אני משכים לדברי תורה, והם משכימים לדברים בטלים.

אני עמל, והם עמלים—

אני עמל ומקבל שכר, והם עמלים ואינם מקבלים שכר.⁽³⁸⁾

אני רץ, והם רצים—

אני רץ לחיי העולם הבא, והם רצים לבאר שחת!⁽³⁹⁾

תנו רבנן: כשחלה רבי אליעזר, נכנסו תלמידיו לבקר.

אמרו לו: רבינו, למדנו אורחות חיים, ונזכה בהן לחיי העולם הבא!⁽⁴⁰⁾

אמר להם: הזהרו בכבוד חבריכם!

ומנעו בנכם מן ההגיון, שלא תרגילום

37. כתפארת ישראל [בועז ב] ביאר שחוק מהודאתו, הוא מוסיף לגנות את העוסקים בהבלי החיים, כדי לחזק עצמו שלא ירגיש כעצל כנגד העמלים בעסקי ממונם, [ויתכן, שמשוה ובודק עצמו אם רץ ועמל כמותם].

38. היינו שהם מקבלים שכר רק על תוצאת מלאכתם, ושכרם תלוי בהצלחתם, אך שכר לימוד תורה, הוא על עצם העמל, ונוטלו אף אם טעה בלמודו [חפץ חיים עה"ת, בחוקותי]..

39. רבינו יונה הקשה למה הוצרך לחזור ולומר שזוכה לעולם הבא, והלא הוא בכלל מה שאמר תחלה "אני עמל ומקבל שכר וכו'". וביאר שהוא דבר בפני עצמו, והכוונה שכשאני רואה שעוברים הימים, ואני רץ בכל יום ומתקרב למיתה. ומפני זה אני מכין צידה לדרך, כדי שאזכה לחיי העולם הבא, אבל הם אינם מרגישים במיתתם כלל עד שעת המיתה, ואינם מכינים צידה לדרך.

40. הצל"ח תמה, איך שאלו על שכר חיי העולם הבא, והרי אמרו "לא תהיו כעבדים

וכפילות הלשון תמוהה, וביאר באבי עזרי [הקדמת נויקין] שקודם התפלל, שלא יכשל בדבר הלכה, לכוונה לאמיתה של תורה, כפי שניתנה מפי הגבורה, ושוב התפלל ש"לא אכשל וישמחו בי חברי", שגם החברים יסכימו אתו, ולא יהיו הרבים נגדו, כי אם לא כן, אף שיכוון לאמיתה של תורה, כיון ש"לא בשמים היא" ו"אחרי רבים להטות" אם לא יפסוק כרבים, יצא מדבריו ממשול.

34. רש"י. ומהרש"א ביאר שישמחו בי על שלא נכשלתי, ובקשה נוספת, שגם אני אשמח בהם שלא נכשלו, שזהו אחד ממ"ח קניני התורה, "משמח את הבריות", וכן פירש הבית יוסף [קי] בשם מהר"י אבוהב, וראה חתם סופר [הקדמת יו"ד פ"ח ואחרי].

35. המג"א [קי טז] כתב שהלומד כל היום, אומר בלילה, בגמר למודו.

36. כך פירש רש"י, ובערוך [קרן] כתב שהם היושבים בקרנות העיר ועמלין בדברי שיחה.

במקרא יותר מדי. משום שימשכו לכך, ויתבטלו ממשנה ותלמוד (41).

ושמא תאמרו וכי מאחר שיש למונעם מן ההגיון, ילכו בטל? לא כן, אלא הושיבום בין ברכי תלמידי חכמים: כדי להרגילים במדות טובות, אף שעדיין אין הם ראויין לתלמוד (42)

וכשאתם מתפללים, דעו לפני מי אתם עומדים, כדי שתתפללו ביראה ובכוונה, (43) ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא. (44)

וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי, נכנסו תלמידיו לבקר.

המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס".
ופירש, שיש הזוכה ומתקיים בו "עולמך תראה בחיך". כי עיקר עולם הבא, הוא ההשגה שנוכח להשיג את בוראנו ולהתרבק בו, ובקשתם ללמוד "ארחות חיים" משמעותה על דרך והאמצעים, שהם קיום התורה והמצוות, שהם יהפכו אצלם לחיי העולם הבא ממש, אבל להמון בני אדם העולם הבא אינו "ארחות חיים", רק החיים האמיתיים עצמם.

41. כך פירש רש"י, [ובעינינים למשפט צידד שכוונתו, שחשש מפני הצדוקים שצערם בויכוח על המקראות, ואם יתעסקו במקרא יותר מדי, יבואו להתוכח עמהם, וימשכו על ידם מהלימוד], ועוד פירש רש"י ש"הגיון" הוא שיחת הבטלה של הילדים [ראה אבות ג י].

והמאירי והערך [הג] ביארו שימנעום מללמוד מקרא כפשוטו, כי יש מקראות שנאמרו לשבר אזנו של אדם, ולולי ביאורם יכולים לבא לידי כפירה. ובשערי ציון [ח"ב כז] כתב שבזמננו שהחומש נדפס עם רש"י אין איסור ללמד מקרא.

ובספר המאורות ובמעשה אפוד כתבו שהכוונה שלא ילמדו יותר משליש היום מקרא, אך שליש צריך ללמוד, כמו שאמרו [קידושין ל א], "לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא שליש במשנה שליש בגמרא".

אכן דעת הרמב"ם [ת"ת א יב] שאין כלל זה אלא "בתחלת תלמודו של אדם, אבל כשיגדל

בחכמה, ולא יהיה צריך, לא ללמוד תורה שבכתב, ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה, יקרא בעתים מזומנות בתורה שבכתב ודברי השמועה, כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה, ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד" ויתכן שהכרחו מסוגיין.

ובספר המאורות ובנמוקי יוסף [מגילה כה ב] ביארו בשם רב האי גאון שהכוונה לפילוסופיה, [וכ"ה בשאלת יעבץ מא, וראה מדרש שמואל לאבות ב טו שלא מנעה אלא מ"בניהם" הצעירים, שלא ריוו שכלם בתורה, ויכולים להשתבש] אך התשב"ץ [בביאורו לאבות שם] דחה ביאור זה, וכתב ש"הגיון" הוא שיחה בטלה, כמובא ברש"י.

42. ע"פ מהרש"א. והצל"ח ביאר שגם מקרא ילמדום אצל תלמידי חכמים, כדי שיקבעו בלבם דרשות חז"ל, ולא ימשכו אחר פשטות הכתובים.

43. כך פירש רש"י [ד"ה דעו], ומכאן תימה לכאורה על דברי הגר"ח [תפלה ד א] שביאר כי העמידה לפני ה' אינה מדין כוונה, אלא היא מעצם מעשה התפלה, ואם אינו רואה עצמו עומד לפני ה' הרי הוא כמתעסק.

44. הפני יהושע ביאר שאמר להם שלשה דברים מיסודות "תורה ועבודה וגמילות חסדים".

כיון שראה אותם — התחיל לבכות.⁽⁴⁵⁾

אמרו לו תלמידיו: נר ישראל⁽⁴⁶⁾, עמוד הימיני, פטיש החזק,⁽⁴⁷⁾ מפני מה אתה בוכה?⁽⁴⁸⁾

אמר להם: אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי לדין, שהיום הוא כאן ולמחר הוא בקבר.

שאם הוא כועס עלי — אין כעסו כעס עולם..

ואם אוסרני בבית האסורים — אין איסורו איסור עולם.

ואם ממיתני — אין מיתתו מיתת עולם

[לעולם הבא].

ואני יכול לפייסו בדברים ולשחרו בממוץ —

אף על פי כן הייתי בוכה מאימת משפטו.

ועכשיו, שמוליכים אותי לדין לפני מלך מלכני המלכים הקדוש ברוך הוא, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים.

שאם כועס עלי — כעסו כעס עולם.

ואם אוסרני — איסורו איסור עולם

ואם ממיתני — מיתתו מיתת עולם.⁽⁴⁹⁾

45. לדעת המהרש"א הטעם שהחל לבכות רק כאשר ראה את תלמידיו, הוא משום שרצה ללמדם ענווה, ובאמת ידע את דרגתו. ובלב אליהו[שכיבי לב קנד] כתב בשם הסבא מקלם, שידע שהוא שלם בינו לבין קונו, וחשש רק שמה לא הכיר כראוי בצרכיו של כל תלמיד.

46. המהרש"א ביאר "נר ישראל" במצוות, דכתיב "כי נר מצוה ותורה אור". "עמוד הימיני" שעליו נשען הדור, כמו שמצינו בגיטין [נו ב] שהציל כמה צדיקים בזמן חורבן בית שני. ו"פטיש החזק", בתורה, דכתיב בדברי תורה "פטיש יפוצץ סלע".

והגרעק"א [עה"ת] ביאר ששאלוהו, והרי ודאי חפצו ל"אור באור פני מלך", אלא שחפץ לחיות לתקנת הדור, ולכך שאלו אם רצונו להדריכם לטוב כ"נר ישראל" שמאיר להם הדרך, לראות כל דבר קטן. או שרוצה להגן בזכותו עליהם כ"עמוד הימיני" שהוא מרמז על ההנהגה למעלה מדרך הטבע, ואם ירא שלא היה בכוחו לכבוש את היצר אלא בעזרת ה', ולא מגיע לו שכר — הרי אתה "פטיש החזק"

שמפוצץ יצר הרע.

47. ביאר הערוך [פטיש]: כשם שמתפורות ניצוצות תחת הפטיש, כך מתפורות הלכות בשמו בכל העולם.

48. מרן הגרא"מ שך תמה, וכי לא ידעו את הכתוב בקהלת [ז כ] "אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא". וביאר, שכוונתם למה בוכה היום, ולא אתמול ושלשום, ובהכרח מפני המיתה, ועל כך שאלוהו הרי זה זמן עליה, והשיבם, שבכל יום ראוי לבכות על מה שעבר, ואילו ביום זה ראוי לבכות יותר על ששוב אי אפשר לתקן. [מחשבת מוסר, תקעה].

49. הגר"א [משלי כא טז] ביאר שרבי יוחנן דיבר על שלשה דינים שאדם נידון בהם אחר מיתה, א. "אם כועס" — בגיהנם. ב. "אם אוסרני" — בגלגול. ג. "אם ממיתני, מיתת עולם" — שנכרת מחיים, ואינו נידון, כי לא יחיה כלל, והוא החמור מכלם.

ואחר מיתתי, כבר איני יכול לפייסו בדברים
[בתפלה], ולא לשחרו בממוזן [בצדקה].⁽⁵⁰⁾

ולא עוד, אלא גם אם לא תהא מיתתי מיתת
עולם, ואזכה לחיי העולם הבא עדיין, יש
לפני שני דרכים: אחת של גן עדן, ואחת של
גיהנם⁽⁵¹⁾, להיות נידון בה י"ב חודש.⁽⁵²⁾

ואיני יודע באיזו מוליכים אותי —

וכי לא אבכה?⁽⁵³⁾

אמרו לו: רבינו, ברכנו!

אמר להם: יהי רצון שתהא מורא שמים

עליכם כמורא בשר ודם:

אמרו לו תלמידיו: וכי עד כאן בלבד יהא
עלינו מורא שמים, ולא יותר ממורא בשר
ודם?

אמר להם: ולואי שכך יהיה עליכם מורא
שמים, כמו מורא בשר ודם! שעל ידי כך
תמנעו מהרבה עבירות.

תדעו שכך הוא, שהרי כשאדם עובר עבירה,
הריהו אומר: ובלבד שלא יראני אדם! אבל
אינו פורש מהעבירה מחמת הקדוש ברוך
הוא, אף שהכל גלוי לפניו.⁽⁵⁴⁾

50. ע"פ מהרש"א.

51. באלשיך [תהלים טז] ביאר ששני דרכים לגן
עדן, האחת ישרה לגן עדן, והשניה עוברת דרך
גיהנם [ראה זהר ח"ג רכ, הובא טו הערה 32],
ורבי"ז חשב לעבור בדרך השניה שמא תתעורר
עליו מדת הדין. וראה רבינו בחיי [בראשית מז
ל] שהביא מדרש שאדם יודע ביום מותו להיכן
הוא הולך, אם למקום צדיקים או רשעים.

ובכוכבי אור [א] כתב שבמשפט לפני מלך
בשר ודם, הנידון הוא אם להענישו או לא, אך
לפני הקב"ה הוא נידון אם לשכר או לעונש,
ונמצא שלוקה בכפלים, כי חוץ מהעונש גם
מפסיד שכר.

52. התבאר ע"פ מהרש"א. ומרן הגרא"מ שך
[שם תעט, תקיח] ביאר שתחילה דיבר על הפחד
מעצם העמידה לפני הקב"ה, ומהביקורת שעובר
על מעשיו, כי אף שבעיניו הם טובים, הרי הדין
בהם נורא. ואחר כך הוסיף, שחוץ מהבקורת
הוא סבור שאינו נקי לגמרי, ויתכן שיראה
גהנום. וראה בארחות חיים להרא"ש [לב]
"יבהלון רעיוןך מידי זכרך חרדת רבי יוחנן בן
זכאי".

53. לכאורה תמוה, למה פחד ובכה, והרי היה
צריך לעשות תשובה, המתקבלת אפילו ברגע
האחרון! ? וביאר הגר"ח שמואלביץ [מאמר
צט] שריב"ז ידע שקיים כל התורה כולה, אך
ירא שמא טעה בדרך עבודת ה' שלו, ועל כך לא
שייך לחזור בתשובה, כי הוא סבור שהולך בדרך
האמת.

ומרן הגרא"מ שך תירץ, שבכיו לא היה על
מה שעשה, אלא על מה שהיה יכול לעשות
ולא עשה, ובכה גם על מעשיו הטובים, כאמור
בקהלת [יב יד] שהמשפט "על כל נעלם אם טוב
ואם רע", והיינו שלפי מעלתו נידון אם השלים
מעשיו הטובים כראוי, ועל החסרון בשלימות
מעשיו אין התשובה מועילה [שם תקיח]. ואכן,
מרן ציין בצוואתו את החשש הזה של רבי יוחנן
בן זכאי, והתריע שאם הוא חשב על אי מילוי
תפקידו בעולמו, כמה צריך לחשוש על כך כל
אדם. וראה שיעורי דעת.

54. ביאר הגר"א שמפני אימת ה' אין אדם
נמנע אלא קודם שהתחיל בעבירה. אבל
כשרואהו אדם, יפרוש אף כשהוא כבר בעצם
מעשה העבירה.

בשעת פטירתו אמר להם רבן יוחנן בן זכאי: פנו כלים מפני הטומאה, שלא יטמאו באוהל המת.⁽⁵⁵⁾

והכינו כסא לחזקיה מלך יהודה, שבא עתה לקראתו.⁽⁵⁶⁾

מתניתין:

רבן גמליאל אומר: בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה ברכות, בכל תפלה ותפלה.

רבי יהושע אומר: מתפלל מעין י"ח ברכות בכל יום, ובגמרא יתפרשו דבריו.

רבי עקיבא אומר: אם שגורה תפלתו בפיו — מתפלל י"ח ברכות, כדברי רבן גמליאל. ואם לאו, שאין שגורה תפלתו בפיו — מתפלל מעין י"ח ברכות, כדברי רבי יהושע.

רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע והרי היא עליו כמשאוי — אין תפלתו ראויה, כי צריך להתפלל בדרך בקשה ותחנונים.⁽⁵⁷⁾

רבי יהושע אומר: ההולך במקום סכנה והגיע זמן תפלה, ואינו יכול ליישב דעתו, אינו מתפלל תפלה שלימה, ואפילו לא "מעין שמונה עשרה", אלא רק תפלה קצרה.

וכך הוא מתפלל ואומר: הושע ה' את עמך,

וראה מלבי"ם [נחמיה ז ב] שבכלל דברי רבי אליעזר גם שאין אדם עושה מצוה נגד רצון הרבים, ועל כך נאמר [שם] "ירא אלהים מרבים".

55. מכאן הוכיח היעב"ץ שגם צדיקים מטמאים במוותם, [שלא כרבינו חיים בתוס' כתובות קג ב]. אך המהרש"א כתב שגם דברים אלו הם כהמשך לדברי ענוותנותו שירא מחטאו [וראה דברי שאול יו"ד שעג].

ומדקדוק הלשון שאמר להוציא "כלים" משמע שלא חשש על טומאת כהנים, אלא על טומאת תרומה שהיתה בביתו, כי היה כהן [לשיטת רש"י שבת לד א והרמב"ם בהקדמת פיה"מ] ואף לרבינו חיים לא הותרה טומאת הצדיקים אלא לכהנים שיתעסקו עמהם.

56. המהרש"א כתב שאמר להם כך, כדי שלא יהרהרו אחריו, אחר שאמר לפניהם שאינו יודע להיכן מוליכין אותו.

וראה בריטב"א שחזקיה יצא לקראתו כי הוא מכת שליטת בעוה"ב ואליה בא ריב"ז,

כמבואר בחגיגה [יד ב]. והגר"א ביאר שרבן יוחנן בן זכאי הרביץ תורה כמו חזקיה מלך יהודה בשעתו.

והצל"ח ביאר שמיום שקיבל הלל את הנשיאות, לא פסקה מזרע בית דוד, וכשנהרג רבן שמעון בן גמליאל, עדיין היה בנו [רבן גמליאל דיבנה] קטן, ואז קיבל רבן יוחנן בן זכאי את הנשיאות. ולכן בא לקראתו חזקיה שהיה ממלכי בית דוד, להורות שאין לבית דוד תרעומת עליו, אך אחר מותו לא יושיבו את בנו במקומו, אלא יחזירו את הנשיאות לזרע הלל שהוא מבית דוד. ולכן אמר "הכינו כסא לחזקיה מלך יהודה" והיינו כסא של נשיאות.

ובשער הגלגולים [נט ב] כתב שריב"ז היתה בו נשמת חזקיה המלך, ולכן אמר להכין לו כסא. ובאוצר הגאונים הובא מרס"ג שריב"ז בא מחזקיה, והיינו כדעת תוס' במנחות [כא ב] שלא היה כהן.

57. הגר"א ביאר שיש בתפלה שני ענינים: א. קיום מצות תפלה. ב. שעל ידה נענות בקשותיו ומתמלאים צרכיו. וכשעושה תפלתו קבע, מקיים

את שארית ישראל בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך. ברוך אתה ה' שומע תפלה!" [לשון התפלה מבוארת להלן כט ב].

היה רוכב על החמור והגיע זמן תפלתו, לא יתפלל כשהוא רכוב, אלא ירד מן החמור ויתפלל.

ואם אין לו מי שיאחז את חמורו, ולכן אינו יכול לירד ממנו – יחזיר יפנה את פניו לצד ירושלים, ויתפלל כשהוא רכוב.

ואם אינו יכול להחזיר את פניו לצד ירושלים, יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים ויתפלל⁽⁵⁸⁾.

וכן אם היה מהלך בספינה, או שהוא באסדא

ברפסודה⁽⁵⁹⁾, ואינו יכול לעמוד ולהחזיר פניו לירושלים – יכוין את לבו ורעיניו ויחשוב שפניו כנגד בית קדשי הקדשים, ויתפלל⁽⁶⁰⁾.

גמרא:

שנינו במשנה: מתפלל אדם שמונה עשרה.

דנה הגמרא: הני י"ח ברכות בתפלה – כנגד מי תקנום?⁽⁶¹⁾

אמר רב הלל בריה דרב שמואל בר נחמני: תקנום כנגד י"ח אזכרות של השם שאמר דוד במזמור [תהילים כט א] "הבו לה' בני אלים." [ובמזמור זה יש רמז לשלש ברכות

60. כן פירש הרמב"ם בפיה"מ. אולם בהלכות תפלה [ה] כתב, "יכוין את לבו כנגד השכינה ויתפלל", וכתב ה"ח"מ משנה שזו היא גם כוונתו בפיה"מ שיכוין לבו לשמים ויחשוב עצמו כאילו הוא עומד בקודש הקדשים, והיינו הך. וכן משמע לכאורה ממה שאמרו להלן שטומא "יכוין לבו כנגד אביו שבשמים".

אכן מדברי הרע"ב נראה שפירש כפשוטו, שיכוין בלבו ויחשוב שהוא מתפלל כנגד קדש הקדשים. שהרי הביא מקור לכך מהפסוק "והתפללו אל המקום הזה", ואילו להרמב"ם אין קשר לפסוק זה כלל.

61. בירושלמי הובאו עוד כמה טעמים. א. כנגד י"ח אזכרות בשירת הים. ב. כנגד י"ח מזמורים עד יענך ה' ביום צרה. ג. כנגד י"ח פעמים שהזכרו התורה "אברהם יצחק ויעקב". ד. כנגד י"ח פעמים שנאמר בהקמת המשכן "אשר צוה ה'" [וכ"ה בויקרא רבה פ"א]. וראה שנות אליהו שהאריך בזה, וראה עוד בספר חסידים [קנח].

המצוה ומקבל שכר על כך. אבל אינו פועל בה שיתמלאו צרכיו, כי "תחנונים" היינו שמקבל מתנת חנם ע"י בקשתו וצעתו, וכשתפלתו כמשאוי, איך יתן לו חנינה [ראה שנות אליהו ואמרי נעם].

58. כתב התוס' יו"ט שאינו צריך להחזיר פניו לצד ארץ ישראל. כי דוקא רוכב על החמור, שלכתחלה צריך לעמוד, צריך להחזיר פניו אף כשהוא רכוב. אבל היושב בספינה, שלכתחלה מתפלל מיושב, אינו צריך להחזיר פניו.

ובביאור הלכה [צד ד"ה היה] תמה שהרי הרמב"ם כתב כי גם בספינה וקרן אם יכול לעמוד, יעמוד. ומאידך קשה שהרי הלכה כרבי, שאפילו מן החמור אין צריך לירד. ולפיכך פסק שבכל אופן צריך להחזיר פניו, אם אפשר לו בכך, וראה פרי יצחק [ח"ב א].

59. עוד פירש רש"י שנמצא בבית האסורים, ו"אסדא" הם הכבלים שברגלי האסירים.

ראשונות של תפלת שמונה עשרה, שהן: אבות, גבורות, וקדושת ה'.

רב יוסף אמר: כנגד י"ח אזכרות השם שבקריאת שמע, תקנום.

רבי תנחום אמר: רבי יהושע בן לוי אמר: כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה!

ואמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי: המתפלל צריך שיברע, עד שיתפקקו כל החוליות שבשדרה! כלומר, שיראו הפקקים [הקשרים] שבפרקי חוליותיו.⁽⁶²⁾

עולא אמר: צריך לכוּרע עד כדי שיראה איסר שכנגד לבו בלבד. שבשעה שהאדם מתכופף נוצרים שני קמטים. וצריך להתכופף בצורה כזאת שרוחב הבשר שביניהם יראה כגודל איסר.⁽⁶³⁾

רבי חנינא אמר: כיון שנענע ראשו די בכך, ושוב אינו צריך לכוּרע יותר.

אמר רבא: והוא דמצער נפשיה מחמת הכריעה, ומחזי שהוא רוצה לכוּרע אלא שאינו יכול, שאז — נחשב כמאן דברע, ושוב אינו צריך לכוּרע.

מקשה הגמרא: וכי הני ברכות התפלה תמוני סרי [י"ח] הויין? והא תשפרי [י"ט] הויין? ולמה שנינו "י"ח ברכות"?

אמר רבי לוי: בתחילה תקנו אנשי כנסת הגדולה י"ח ברכות, וברכת הצדוקים [ולמלשינים אל תהי תקוה] — ביבנה תקנוה לאחר זמן רב.

שואלת הגמרא: הרי י"ח ברכות נתקנו כנגד י"ח אזכרות, וכנגד מי תקנוה לברכה הנוספת?⁽⁶⁴⁾

אמר רבי לוי: לרבי הלל בריה דרב שמואל בר נחמני שאמר כי י"ח ברכות כנגד י"ח אזכרות הויה שב"הבו לה בני אליהם — תקנו ברכת הצדוקים כנגד [שם פסוק ג] "אל הכבוד הרעים"⁽⁶⁵⁾, שאף היא נחשבת

62. בירושלמי מבואר שמימרא זו היא טעם למה שתקנו י"ח ברכות כנגד י"ח חוליות דוקא, וראה טעם נוסף בפני יהושע.

63. רש"י, על פי רבינו יונה. ורבינו האי גאון פירש, שבא לומר שלא ישחה גופו וראשו יהא זקוף, אלא צריך לכפוף גם את ראשו כאגמון, עד שיראה על ידי כך איסר שמונח על הארץ כנגד לבו.

והערוך פירש, שכשהאדם מכופף את קומתו מתקפל טבורו לתוך מעיו, וכולט הסחוס שבשילהי החזה שגודלו כגודל איסר.

64. הרמב"ם [תפלה ב א] כתב שתקנו ברכת המינים משום שהיו האפיקורסין מצירים

לישראל, והיה בכך צורך גדול מכל צרכי בני אדם. ומסוגיין משמע כי אף אחר טעם זה עדיין נצרכו לקבעה כנגד אזכרה, והיינו משום שאין זה חיוב נוסף ונפרד משמונה עשרה, אלא מטבע אחת של י"ט ברכות, ואם לא החסירה לא יצא ידי תפלה [וראה פמ"ג משב"ז סוף קיט שלכן אם חסר ברכה אין לו השלמה בשומע תפלה] וזו כוונת הרמב"ם בסיום ההלכה "ונמצאו י"ט ברכות".

65. הגר"מ שפירא מלובלין ביאר שפסוק זה מתאים כנגד ברכת המינים, שהרי לעיל [יב ב] אמרו "אחר לבבכם — זו מינות", ולהלן [נט א] אמרו שלא נבראו רעמים אלא לפשט עקמימיות שבלב, נמצא ש"הרעים" כנגד המינים.

אזכרה. (66)

ולרב יוסף שאמר כי י"ח ברכות הן כנגד י"ח אזכרות שבקריאת שמע — תקנו ברכת הצדוקים כנגד "אחד" שבקריאת שמע, שגם הוא כעין אזכרה, ונמצא שיש י"ט אזכרות.

ולרבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי, שאמר שנתקנו כנגד י"ח חוליות שבשדרה — תקנו ברכת הצדוקים כנגד חוליה קטנה שבשדרה שהיא החוליה הי"ט. (67)

תנו רבנן: שמעון הפקולי [מוכר פקעות צמר גפן] הסדיר י"ח ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר שלהן ביבנה. (68)

אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש בכם אדם שיודע לתקן ברכת הצדוקים?

עמד שמואל הקטן ותקנה. (69)

לשנה אחרת, כשעבר שמואל הקטן לפני התיבה, שכחה, (70)

כדברי הטור [קג], שכל התפלות מיוסדות על אדני פז, במנין התיבות ודקדוק האותיות שבכל ברכה וברכה, מלבד מה שיש בהם סוד מופלא, ומכאן זה יכולין לעשות רושם למעלה, עד שיתקיים המכוון באותו ברכה. [וביאר, כי מה ששינונו [סוטה לב א] תפלה בכל לשון, היינו משום דרחמנא לבא בעי, ואם מכוון בתפלתו, עושה רושם כתפלה שתקנו אנשי כנה"ג].

ובספר באר מרדכי ביאר, שכלם חששו למסור דינם לשמים, כי אם מעורבת בכך נגיעה, המוסר את דינו לשמים הוא נענש תחילה. ורק שמואל הקטן, שאמר [אבות ב כד] "בנפול אויבך אל תשמח", היה יכול לתקן תפלה זו לשם שמים. וראה עוד בכתבי הגרי"ז עה"ת [קמט].

70. הרשב"א העיר כי משכחתו משמע שלא היה רגיל לאומרה, ובתשב"ץ תירץ, שהיתה תורתו אומנותו, ולא היה מפסיק להתפלל [ראה שבת יא א]. ועוד כתב, שכל הקושיא רק אם מדובר שהתפלל סתם ושכח, אך אם גורסים "ירד" והיינו שהיה ש"ץ, יתכן ששכח מפני אימת הציבור, וראה רבנו חננאל. ובחידושי ר"מ בנעט ביאר להפך, שבתחילה לא היתה נאמרת אלא ע"י הש"ץ, וכיון שלא אמרה בתפלתו במשך שנה, שכחה. וכן עולה מדברי

66. יתכן שנקראת תפלת "שמונה עשרה" גם אחר שהוסיפו בה ברכת המינים, משום שלא נתקנה כנגד אזכרת הויה, וכן לרבי תנחום לא נתקנה נגד חוליה, והיינו כי אף שהיא מטבע אחת מאזכרות ומהשדרה, אך אינה ככל הי"ח. וראה ביאור מהרז"ו [ויקרא רבה א].

67. הערוך [לזו] כתב שהיא עצם הלזו, שעליה אמרו [ב"ר כח ג] שאינה נרקבת, וממנה יקומו בתחיית המתים [ראה תוס' ב"ק טז ב]. ולגבי מקומה, רש"י והערוך נקטו שהיא "בסוף י"ח חוליות השדרה", ובמדרש תלפיות [יד ג] נקט שהיא בסופה למטה, ואילו בחסד לאברהם [ה נב] ובספר הברית [ח"א יא י] כתבו שהיא העליונה תחת המוח.

68. הרישב"א ביאר כי אף שאנשי כנסת הגדולה כבר סדרון, נשכחו וחזרו וסידרן. ורבינו יונה כתב כי מתחילה לא נתקנו עם סדר מסויים, ושמעון הפקולי סדרן, ורבנו חננאל כתב שרק בברכות האמצעיות לא היה סדר, וכאשר שמע רבן גמליאל את תפלת שמעון הפקולי, ישרה בעיניו וקבעה לכל.

69. הפני יהושע ביאר כי הטעם שהיה צריך לתקנת ברכה גבורא רבה כשמואל הקטן, הוא